

جایگاه ادبیات آیینی در آموزش مجازی مفاهیم دینی

نویسندگان: منصوره رضایی^۱، مصطفی رضایی دیل^۲

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۹

دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۱۲

چکیده

با گسترش فضای مجازی و افزایش راه‌های ارتباطی، دسترسی به مطالب و محتواهای علمی و هنری بسیار آسان شده است. با استفاده از این ظرفیت عظیم می‌توان با بهره‌گیری از قالب‌های هنری به ترویج و گسترش غیر مستقیم آموزه‌های دینی پرداخت. یکی از انواع هنرهای دینی که در صورت عرضه مناسب توانایی جذب و تأثیرگذاری بالایی دارد، ادبیات آیینی است؛ این گونه ادبی علاوه بر غنای محتوایی، جذابیت لفظی و شنیداری نیز دارد و می‌تواند سبب جذب مخاطبان مختلف به محتواهای دینی شود؛ هم‌چنین می‌توان با بهره‌گیری هوشمندانه از امکانات متنوع فضاها، مجازی، محتوای والا و گیرای ادبیات آیینی را به‌سهولت و گستردگی در اختیار مخاطبان قرار داد که سایت‌ها و وبلاگ‌ها، نرم‌افزارهای کاربردی و شبکه‌های اجتماعی از جمله امکاناتی هستند که می‌توان با عرضه انواع مختلف ادبیات آیینی در این برنامه‌ها، طیف‌های مختلفی از کاربران و مخاطبان را تحت تأثیر قرار داد و به ترویج و تعمیق عواطف مذهبی و دانش‌های دینی در آن‌ها همت گماشت. در این پژوهش، به همین مسئله- قابلیت‌های ادبیات آیینی در ترویج معارف دینی و بهره‌مندی از امکانات فضای مجازی برای عرضه این نوع ادبی- پرداخته و پیشنهادهایی برای بهره‌مندی حداکثری از این قابلیت‌ها و امکانات ارائه شده است.

واژگان کلیدی: ادبیات آیینی، مفاهیم دینی، آموزش مجازی

---

۱. دانشجوی دکتری ادبیات فارسی و مدرس دانشگاه مجازی المصطفی[ؐ]،

Rezaei67@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری ادبیات فارسی و مدرس دانشگاه مجازی المصطفی[ؐ]،

rezaei.dill@chmail.ir

مقدمه

ادبیات آیینی به دلیل جذابیت هنری و ارتباط عمیقی که با اقشار گسترده‌ای از مردم برقرار می‌کند و نیز با باورها و اعتقادات مردم سر و کار دارد و نیز با توجه به بعد هنری آن می‌تواند به‌عنوان ابزاری کارآمد و مؤثر در زمینه آموزش و ترویج مفاهیم به‌کار گرفته شود.

از دیگر نقاط قوت این نوع ادبی، قالب‌های متنوع آن است؛ از جمله شعر، داستان، نمایشنامه و موسیقی‌های آیینی که هر یک می‌تواند طیفی از مخاطبان را به‌خود جذب کند. امروزه ابزارها و امکانات فضای مجازی¹ از جمله پایگاه‌های اینترنتی، نرم‌افزارهای کاربردی و شبکه‌های اجتماعی مجازی بستری مناسب و فراگیر را فراهم کرده‌اند که از طریق آن‌ها می‌توان محتواها و معارف دینی عرضه شده در ادبیات آیینی را با سهولت بیشتر به مخاطبان گسترده‌تری ارائه کرد.

در این مقاله نقش و جایگاه فضای مجازی در عرضه گسترده هنرهای دینی از جمله ادبیات آیینی بررسی می‌شود؛ به این صورت که ابتدا دو شیوه آموزش مستقیم و غیر مستقیم مفاهیم دینی اشاره می‌شود؛ سپس ادبیات که می‌تواند محتواهای گوناگونی را به‌شکلی جذاب عرضه کند یکی از قالب‌های هنری دانسته شده و سپس ادبیات آیینی که قالب‌های مختلفی دارد و هر یک از این قالب‌ها امکانات قابل توجهی در اختیار می‌گذارند که در تلفیق با فضای مجازی به‌شکلی جذاب قابل ارائه هستند، به‌عنوان یکی از شاخه‌های ادبیات دینی معرفی شده است.

در ادامه نیز به امکانات متنوعی که فضای مجازی برای انتقال محتوای مورد نظر از طریق این نوع ادبی در اختیار می‌گذارد، همراه با پیشنهادهایی برای استفاده از آن‌ها آمده و در انتها نیز نتیجه‌گیری ارائه شده است.

شیوه‌های آموزش مفاهیم دینی

به طور کلی می‌توان از دوروش زیر برای تبلیغ و ترویج مسائل دینی بهره گرفت:

۱. روش مستقیم؛ تبلیغ در قالب‌هایی چون سخنرانی و کلاس‌های آموزشی و ترویج کتاب‌های دینی است.

به تعبیر دیگر، استفاده از فضاها و ابزارهایی که در آن‌ها به طور مستقیم معارف آموزه‌های دینی به مخاطبان عرضه می‌شود

۲. روش غیرمستقیم؛ آموزش مفاهیم دینی، استفاده از ابزارها و قالب‌های هنری برای انتقال آموزه‌های دینی و تأثیرگذاری بر مخاطبان است.

استفاده از ابزارهایی چون نمایش، فیلم، موسیقی و ادبیات برای ترویج آموزه‌های دینی از این نوع روش‌های تبلیغ و آموزش دین به‌شمار می‌روند.

در آموزش و تبلیغ مستقیم - غالباً - عقل و منطق مخاطبان هدف قرار می‌گیرد؛ به این شکل که گوینده یا نویسنده، معارف یا مباحث دینی را با آنان به بحث می‌گذارد و می‌کوشد با مباحثی منطقی آنان را به پذیرش آن مفاهیم ترغیب کند.

یکی از موانع آموزش مستقیم، موضع‌گیری منفی احتمالی مخاطبان است؛ بدین معنا که ممکن است برخی موانع ذهنی و روانی و شخصیتی، فرد را از شنیدن و پذیرش بدون سوگیری و جبهه‌گیری دور سازد یا باعث شود اگر فرد از نظر عقلی و منطقی مباحث را بپذیرد، جان و روان او از پذیرش آن‌ها سر باز زند و در نتیجه مفاهیم مطرح شده به باور شخص تبدیل نگردد؛ در این صورت به نوع دیگری از آموزش نیاز است که علاوه بر جذابیت و رسایی تأثیرگذار نیز باشد؛ یعنی همان روش غیر مستقیم آموزش مفاهیم دینی.

در این روش، باورها و اعتقادات با استفاده از شیوه‌های غیر مستقیم ترویج یافته و تعمیق می‌گردد؛ یعنی تلاش می‌شود معارف، باورها و احساسات دینی با استفاده از ابزارهای هنری از طریق غیر مستقیم به مخاطبان القا شود.

به بیان دیگر، هنرهای مختلف از جمله خوشنویسی، نمایش و فیلم، نقاشی، موسیقی و ادبیات می‌توانند به خدمت بیان مفاهیم دینی و ترویج و تعمیق باورهای مذهبی درآیند. بر این اساس، اگر ابزار هنر در خدمت انتقال احساسات دینی یا القاء و ترویج معارف و عواطف دینی قرار گیرد، هنر دینی شکل می‌گیرد.

به دیگر سخن، ترکیب ابزار هنر با محتوای دینی هنر دینی را پدید می‌آورد و استفاده از هنرها برای اهداف دینی همان آموزش و ترویج و تعمیق غیر مستقیم مفاهیم و تعالیم دینی است که مقصود در این پژوهش است؛ بنابراین:

هنر دینی، هنری است که در آن عالم دینی با صورت خیالی و جلوه جمالی و جلالی متجلی می‌شود و این صورت خیالی را در قالب شعر، نقاشی و هنرهای تجسمی یا الحان موسیقی می‌بینیم.^۱

بیان این نکته لازم است که هر اثر هنری از دو عنصر تشکیل می‌شود:

۱. ابزار و قالب؛ ابزارها و تکنیک‌هایی که هنرمند در آفرینش اثر خود از آن‌ها بهره گرفته است.

۲. محتوا؛ تصویری که هنرمند خلق کرده است.

ترکیب همین دو عنصر ابزار و محتواست که موجب پدید آمدن تعبیرهایی چون هنر دینی و غیر دینی و هنر متعهد و غیر متعهد می‌شود؛ لذا اگر ابزار هنر در خدمت انتقال احساسات دینی یا القاء و ترویج معارف و عواطف دینی قرار گیرد، هنر دینی شکل می‌گیرد.

ادبیات دینی

ادبیات یکی از قالب‌های هنری پرکاربرد است که علاوه بر تأمین لذت هنری مخاطب، مفاهیم والایی را به وی منتقل می‌کند:

ادبیات کلامی است زیبا، دارای اسلوب والا که خیال‌انگیز و عاطفی نیز هست.^۲

---

۱. مددپور، ۱۳۸۸، ص. ۲۳.

۲. فتوحی و عباسی، ۱۳۸۸، ص. ۱۴.

بر این اساس، اگر ادبیات را هنر بیان مفاهیم و انتقال احساسات و عواطف در قالب کلمات و جملات بدانیم- همان‌گونه که در نظر به دیگر هنرها قائل به هنر دینی و غیر دینی هستیم- با بهره‌گیری از ادبیات نیز می‌توان از ادبیات دینی سخن گفت. ادبیات با درگیر کردن ذهن و خیال و روان مخاطب، علاوه بر لذت زیبایی‌شناسی‌ای که به او می‌دهد، ذهن و دل و درون او را نیز همزمان تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ یعنی از یک سو دل و جان او را صیقل می‌دهد، و از سوی دیگر با محتوا و مفهومی که به او منتقل می‌کند، می‌تواند معرفت و آموزه‌های دینی را نیز به او انتقال دهد.

به بیان دیگر، ادبیات هنری است که از یک سو با بهره‌گیری از زیبایی‌های هنری خود- مانند موسیقی کلام و تناسب‌های لفظی و معنوی- و شگردهای هنری- مانند صور خیال و تصویرسازی و روایت‌پردازی- روان و دل مخاطبان را متأثر می‌سازد و از سوی دیگر، در صورتی که از محتوایی غنی و ریشه‌دار برخوردار باشد، معارف و مفاهیم نابی را به‌طور مستقیم در ضمیر مخاطبان می‌نشانند، و این همان تفاوت اصلی و اساسی آموزش مستقیم معارف با آموزش هنری آن‌هاست؛ چرا که در آموزش مستقیم برای تبدیل یک اعتقاد به باور ناگزیر، باید ابتدا معارف را بر عقل و منطق مخاطب عرضه کرد، و بعد از پذیرش خرد او به تلاش یا انتظار نشست تا آن معارف و اعتقادات از صافی خرد و منطق مخاطب گذر کند، و به درون و جان او رسوخ کند تا به ایمان و باور قلبی تبدیل شود.

در عین حال، هنر این است که با استفاده از جذابیت زیبایی‌های خود، ابتدا عواطف و احساسات مخاطبان را متأثر می‌سازد و با استفاده از این راه میان‌بر- بدون نیاز به اقناع خرد و منطق افراد- به‌سرای دل آنان راه می‌یابد.

همان‌طور که درباره هنرهای دیگر می‌توان به دو عنصر قالب و محتوا اشاره کرد که در کنار یکدیگر غایت آن هنر را تعیین می‌کنند، در نظر به متون ادبی نیز می‌توان

به دو جنبه قالب و محتوا پرداخت؛ برای مثال انواع مختلف ادبی مانند شعر، داستان و نمایشنامه، به قالب و صورت‌هایی اشاره دارند که یک اثر ادبی درون آن‌ها عرضه می‌شود. از سوی دیگر، هنگامی که از گونه‌های ادبیات تعلیمی، عرفانی، حماسی، نمایشی و غنایی نام برده می‌شود، اشاره به محتواهایی است که در قالب‌های مختلف ادبی ریخته و عرضه شده‌اند؛ حال اگر محتواهای دینی با قالب‌های مختلف ادبی تلفیق شوند، ادبیاتی شکل می‌گیرد که ادبیات دینی نامیده می‌شود.

هنر دینی مکمل و تعمیق‌گر آموزش مستقیم معارف

آن‌چه درباره جایگاه مهم و تأثیرگذار هنر در ترویج معارف و تأثیرگذاری بر مخاطبان بیان شد، بدین معنا نیست که هنر به‌تنهایی می‌تواند باورآفرین و ایمان‌ساز باشد؛ بلکه مقصود این است که با استفاده از ابزار هنر و قالب‌های هنری می‌توان سریع‌تر و سهل‌تر به جان و روان مخاطبان راه یافت؛ البته به‌شکل غیر مستقیم و به‌اجمال و ایجاز معارف را نیز به آنان انتقال داد و در کنار این آموزش غیر مستقیم و هنری و نیز پیش و پس از آن، با روش‌های مستقیم اعتقادات و باورها را به‌تفصیل و روشنی با آنان به‌بحث گذاشت.

به دیگر سخن، روش‌های مستقیم و غیر مستقیم آموزش و ترویج معارف دینی لازم و ملزوم و مکمل و تقویت و تعمیق‌کننده یکدیگرند، و هیچ‌یک جای دیگری را نمی‌تواند و نباید بگیرد؛ چرا که از یک سو روش‌های مستقیم مانند سخنرانی و جلسات آموزش معارف، شیوه‌های تفصیلی بیان روشن و عیان دین هستند و کم‌توجهی به آن‌ها راه را برای جایگزینی جهل و کج‌فهمی و خرافه باز می‌گذارد و از سوی دیگر، غفلت از ظرفیت‌های هنر دینی برای تأثیرگذاری بر مخاطبان و بهره‌نگرفتن از آن، میدان را برای هنرهای غیر و ضد دینی خالی می‌گذارد تا بتوانند بدون هم‌اوردی، به‌سهولت- به‌عطش و نیازهای زیبایی‌شناسی که انسان‌ها پاسخ دهند و با استفاده از ظرفیت هنر، آموزه‌های غیر وحیانی و گاهی شیطانی خود را مخاطبان عرضه و القا کنند.

ادبیات آیینی ذیل ادبیات دینی

ادبیات آیینی یکی از گونه‌های ادبیات دینی است که به بیان آداب، رسوم، ارزش‌ها، رویدادهای اسلامی و مدح و ستایش بزرگان این دین می‌پردازد.

شعر آیینی به‌گونه‌ای از شعر متعهدانه گفته می‌شود که از جهت معنایی و محتوایی صبغه دینی دارد و از آموزه‌های وحیانی، فرهنگ عترت و ولایت و تاریخ اسلام سرچشمه می‌گیرد. مناسبت‌های مذهبی، ستایش چهره‌های دینی، توجه به مقوله‌های قدسی و ملکوتی و تزکیه و تهذیب نفس انسانی در هسته مرکزی شعر مذهبی قرار دارد.^۱

از آغاز ظهور اسلام- تاکنون- شاعران و نویسندگان بسیاری به نشر ارزش‌ها و معرفی شخصیت‌های برجسته این دین همت گماشته و نقش ویژه‌ای در ماندگاری و ترویج مسائل دینی داشته‌اند؛ لذا دامنه شعر آیینی در زبان فارسی بسیار گسترده است تا جایی که می‌توان قدمت شعر آیینی را با شعر مکتوب فارسی یکی دانست؛^۲ اما بیان هنرمندانه مفاهیم دینی در قالب نثر، پیشینه‌ای کمتر دارد و در دوره‌های متأخر، مورد توجه و استقبال قرار گرفته است.

محتوای ادبیات آیینی

چنان‌که اشاره شد، ادبیات آیینی عنوانی کلی است که گستره آن، قالب‌های مختلف ادبی را در بر می‌گیرد؛ قالب‌هایی که هر چند- در ظاهر- در مقایسه با هم کمی متنوع و متفاوت به نظر می‌رسند، اما در یک موضوع اشتراک دارند و آن محتوای آیینی است که در آن قالب‌ها ریخته می‌شود.

در ادامه، این قالب‌های مختلف- به‌اجمال- معرفی می‌شوند:

---

۱. اکرمی و خاکپور، ۱۳۹۱، ص. ۴.

۲. مجاهدی، ۱۳۷۹، ص. ۵۴.

۱. شعر

اگر زبان را پدیده‌ای ذهنی - روانی بدانیم و آن را آینه ذهن در نظر بگیریم^۱ و از سوی دیگر، شعر را حادثه‌ای بدانیم که در زبان اتفاق می‌افتد،^۲ آن‌گاه به راز پیوند ناگسستنی شعر و زبان و روان می‌توان پی برد؛ چرا که شعر تأثیری عمیق و ماندگار بر جان مخاطب می‌گذارد، و چندین برابر کلامی عادی در اندیشه رسوخ می‌کند.

۲. موسیقی

از آن جایی‌که - به‌طور معمول - ادب را تفسیر زندگی و استخراج معنای آن تعریف می‌کنند، و در بخش عظیمی از نوشته‌ها و سروده‌ها سایه انواع هنرها یافت می‌شود، در درک عناصر بارز ادبیات می‌توان با استفاده از موسیقی به زیبایی‌ها و هنرهای زیبا دسترسی یافت.^۳

تلفیق شعر و موسیقی نوعی ویژه از هنر آیینی را پدید آورده است که هم جذابیت‌های شعر و جادوی کلام را در خود دارد و هم واجد گیرایی و تأثیرگذاری موسیقی است. این ترکیب همان است که در قالب نوحه‌خوانی‌ها، مولودی‌خوانی‌ها، تواشیح و سرودهای مذهبی و آیینی عرضه می‌شود؛ این نوع ویژه از هنر دینی و آیینی، توانایی‌های بالقوه فراوانی در جذب مخاطبان مختلف به محتواهای مذهبی و آیینی دارد؛ چرا که موسیقی و آهنگ کلمات در تلفیق با موسیقی نواها - ملودی - گیرایی خاصی ایجاد می‌کند که می‌تواند حتی مخاطبان غیر علاقه‌مند به محتواهای دینی و مذهبی را به‌خود جلب و جذب کند و با نفوذ در دل و جان آنان، احساسات و عواطفشان را متوجه و مجذوب خود سازد تا در مرحله بعد، افراد با تأمل و تعمق در شعرهای آیینی عرضه شده در قالب این موسیقی‌های مذهبی، از مفاهیم والای آن‌ها بهره‌مند و متأثر شود.

---

۱. درزی، ۱۳۸۰، ص. ۲۹.

۲. شفیعی کدکنی، ۱۳۷۰، ص. ۳.

۳. جعفری روحی، ۱۳۸۸، ص. ۳.

بیان این نکته لازم است که هر قدر اشعار ارائه شده در قالب این موسیقی‌های مذهبی غنی‌تر باشد و معارف والاتری را عرضه کند، بهتر، عمیق‌تر و ماندگارتر می‌تواند در ترویج و تعمیق باورهای مذهبی در جان مخاطبان مؤثر باشد.

از جمله قالب‌های مؤثر شعر آیینی که محل تلاقی ادبیات و موسیقی به‌شمار می‌رود، نوحه است؛ هر چند نوحه در واژه و اصطلاح- معمول- با مفهوم اندوه و سوگ قرابت معنایی دارد و متناسب مجالس عزا و ماتم است؛ اما با اندک دقت در نوحه‌ها این مسئله مواجه می‌شود که برخی نوحه‌سرایان- به‌طور معمول- آن را آمیزه‌ای از مرثیه و حماسه تلقی کرده‌اند.^۱

از آن‌جا که در نوحه، شاعر به‌عنصر خیال یا کاربرد استعاره، مجاز یا تشبیه توجه خاصی ندارد و نیز به‌دلیل همراهی مخاطبان از عناصر بلاغی استفاده زیادی نمی‌کند،^۲ و به‌دلیل تلفیق این قالب با موسیقی و ضرباهنگ، در صورت عرضه مناسب و گسترده می‌تواند حتی مورد استقبال طیف گسترده‌ای از مخاطبان غیر فارسی‌زبان قرار گیرد.

بنابراین، تواسیح، سرودهای مذهبی- اعم از مولودی و مرثیه- هم قابلیت‌های موسیقایی فراوانی دارند که بر جان و روان شنونده می‌نشینند، و هم معانی و مفاهیم مذهبی را به‌خوبی منتقل می‌کنند.

۳. داستان دینی

اشاره به داستان‌هایی است که وقایع زندگی بزرگان دین را محور قرار می‌دهد؛ در داستان‌های دینی، مخاطب با شخصیت‌ها و وقایع همراه می‌شود و به‌دلیل مخیل بودن ذات داستان، تأثیر عمیقی بر خواننده می‌گذارد.

---

۱. حسینی رکن‌آبادی، ۱۳۹۴، ص. ۲۶.

۲. آذر، ۱۳۷۹، ص. ۴۹.

۴. هنرهای تصویری

تصویر و هنرهای تصویری مانند فیلم و نمایش نیز تأثیرات عمیق، ماندگار و گسترده‌ای بر مخاطب می‌گذارند؛ لذا هر قدر بیشتر به تولید فیلم و نمایشنامه‌های آیینی همت گماشته شود، بهتر می‌توان با استفاده از حافظه بصری بینندگان، مفاهیم و آموزه‌های دینی را به آن‌ها انتقال داد.

جایگاه فضای مجازی در آموزش مفاهیم دینی

با گسترش فضای مجازی، دهکده جهانی مفهوم واقعی‌تری یافته و ارتباطات انسانی رشد چشمگیری کرده است؛ به نحوی که افراد از دورترین فاصله‌ها به‌آسانی با یکدیگر تعامل دارند، تبادل نظر می‌کنند، جریان‌های مؤثر اجتماعی را ایجاد می‌کنند، تأثیر می‌گذارند و تأثیر می‌گیرند و یاد می‌دهند و یاد می‌گیرند.

فضای مجازی را می‌توان برای توصیف انواع منابع اطلاعاتی موجود از طریق شبکه‌های رایانه‌ای به‌کار برد؛ چرا که این فضا نوع متفاوتی از واقعیت مجازی و دیجیتالی است که توسط شبکه‌های رایانه‌ای هم‌پیوند تأمین می‌شود.^۱

به‌طور روشن‌تر مقصود از فضای مجازی امکاناتی است که رایانه‌ها و تلفن‌های هوشمند و ابزارهایی مانند آن- در کنار استفاده از اینترنت- در اختیار انسان‌ها قرار می‌دهد؛ به‌نحوی که افراد با بهره‌گیری از امکانات متنوع صوتی، تصویری و متنی موجود در فضای مجازی می‌توانند به‌یادگیری مسائل گوناگون پردازند.

امروزه فضای مجازی با امکانات و قابلیت‌های متنوعی که در اختیار بشر قرار داده است، ابزارها و شرایط را هم برای آموزش مستقیم مهیاتر و در دسترس‌تر ساخته و هم آموزش غیر مستقیم را در قالب‌های هنری به‌شکلی گسترده‌تر در اختیار مخاطبان قرار داده است.

شکل‌گیری دانشگاه‌های مجازی که با استفاده از اینترنت بدون نیاز به حضور بیرونی افراد آنان را در کلاس‌های درس مجازی گرد هم می‌آورند، یکی از روش‌های آموزش مستقیم از طریق فضاهای مجازی است که در عصر جدید به طور گسترده رواج یافته است.

تشکیل گروه‌های آموزشی در فضاهای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مثل تلگرام و برگزاری دوره‌های آموزشی برای افراد در این شبکه‌ها نیز از دیگر قالب‌های آموزش مستقیم در فضای مجازی است.

در فضای مجازی فرایند آموزش و یادگیری، جایگاه ویژه‌ای دارد؛ کسانی که خواستار یادگیری دانش یا مهارت خاصی هستند، بدون در نظر گرفتن مسافت و با کمترین محدودیتی به منابع آموزشی دسترسی پیدا نموده و نیاز خود را برطرف می‌کنند؛ چه این‌که این سیستم رویکردهایی را ارائه می‌کند که بر روی دسترسی آزاد به آموزش و برنامه‌های تعلیمی، آزاد شدن یادگیرنده از محدودیت زمان و مکان و ارائه فرصت‌های آموزشی قابل استفاده برای هر فرد محصل و یا گروه‌هایی از محصلان متمرکز می‌شود.^۱

بر این اساس، امکانات فضای مجازی مانند کلاس‌های اینترنتی، شبکه‌های اجتماعی، گوشی‌های هوشمند تلفن همراه و وسایلی از این قبیل ابزارهایی هستند که همان‌طور که در آموزش‌های غیر دینی قابل استفاده‌اند، می‌توانند در خدمت آموزش مستقیم و غیر مستقیم مفاهیم و باورهای دینی و ترویج و تعمیق آن‌ها قرار گیرند. به تعبیر دیگر، این امکانات ابزارهایی هستند که می‌توان با استفاده از آن‌ها محتواهای دینی را به‌شکلی گسترده، کم‌هزینه، متنوع و گیرا به طیف‌های مختلف مخاطبان عرضه کرد.

نقش ادبیات آیینی در آموزش مجازی مفاهیم دینی

همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، یکی از راهکارهای جذب مخاطب مجازی به سمت علوم و معارف اسلامی، استفاده از ظرفیت عظیم ادبیات آیینی است که به دلیل تنوع گونه‌ها از نظر ساختاری و محتوایی، قابل توجه است.

ادبیات عرصه‌ای است که همه اندیشه‌ها و تفکرات در آن تجسم پیدا می‌کند؛ اگر تفکر، جان ادبیات باشد، ادبیات جسم تفکر است؛ در این قلمرو، گاهی انسان واقعه‌ای را نمی‌تواند به زبان عبارت بیان کند - به ناچار - به زبان اشارات و رمز سخن می‌گوید؛ به خصوص آن‌جا که محسوس نیست.^۱

بنابراین، با استفاده از ادبیات آیینی می‌توان مفاهیم پیچیده دینی و اعتقادی را به مخاطبان منتقل کرد و بر ذهن و روح آن‌ها تأثیر گذاشت؛ البته منظور از ادبیات آیینی مجموعه اشعار و متون ادبی - مذهبی فاخر است نه اشعار سخیف و بی محتوا که خارج از بحث است.

قالب‌های مجازی برای عرضه ادبیات آیینی

چنان‌که در بخش‌های پیشین اشاره شد، مقصود از فضای مجازی، شبکه جهانی اینترنت و نرم‌افزارهای رایانه‌ای و موبایلی و شبکه‌های اجتماعی^۲ مانند تلگرام^۳ و واتساپ^۴ است.

با توجه به تنوع موجود در امکانات فضای مجازی، می‌توان به قالب‌های مختلفی اشاره کرد که با بهره‌گیری از آن‌ها می‌توان انواع هنرهای دینی - به طور عام - و ادبیات آیینی - به طور خاص - را به مخاطبان عرضه کرد.

در ادامه به برخی از این قالب‌ها اشاره می‌شود:

---

۱. مددپور، ۱۳۸۸، ص. ۳۱۷.

2. Social Network
3. Telegram
4. WhatsApp

۱. سایت و وبلاگ

می‌توان با طراحی سایت‌ها و وبلاگ‌های گوناگون و متنوع برای قالب‌های متنوع ادبیات آیینی، انواع مختلف شعر و نثر و موسیقی آیینی را در کنار هم یا به‌طور مجزا به مخاطبان عرضه کرد.

امکانات مختلفی که یک سایت با طراحی خوب در اختیار می‌گذارد، فضایی را فراهم می‌کند که می‌توان به‌آسانی با یک طبقه‌بندی هوشمندانه انواع مختلف ادبیات آیینی از جمله شعرهای عاشورایی، علوی، رضوی و فاطمی و نیز نثرهای ادبی آیینی را در کنار داستان‌هایی با موضوع مفاخر دین و وقایع تاریخی - دینی در اختیار مخاطبان قرار داد.

در کنار این قالب‌های مختلف می‌توان مداحی‌ها و مولودی‌خوانی‌هایی دارای اشعار والا و نیز سرودهای مذهبی و تواشیح‌های دارای مفاهیم ارزشمند را نیز در اختیار مخاطبان قرار داد.

به‌نظر می‌رسد در اختیار قرار دادن متن اشعاری که در این مداحی‌ها و مولودی‌ها خوانده شده است، می‌تواند توجه مخاطبان را از جذابیت‌های موسیقایی نوحه‌ها و مولودی‌خوانی‌ها، به‌سمت معارف مطرح شده در اشعار جلب کند تا افراد بتوانند با تأمل بیشتر در متن اشعار، از مفاهیم بیان شده بیشتر بهره‌مند و متأثر شوند.

علاوه بر این هنرها می‌توان پیوند دریافت فیلم‌ها و سریال‌های ساخته شده با موضوع بزرگان دین و وقایع تاریخی - مانند سریال امام علی علیه السلام و مختارنامه - و فیلم‌های سینمایی - مانند محمد رسول الله صلی الله علیه و آله - را نیز در این سایت‌ها قرار داد؛ لذا در اختیار قرار دادن فیلم‌نامه بعضی از این فیلم‌ها که منتشر شده است، می‌تواند کامل‌کننده این مجموعه‌ها باشد.

هم‌چنین می‌توان کتاب‌ها و متون ادبیات آیینی را در این سایت بارگذاری کرد و امکان دانلود آن‌ها را برای مخاطبان خارجی - که عمدتاً تشنه معارف دینی هستند، اما به متون مذهبی دسترسی ندارند- فراهم نمود.

۲. نرم‌افزارهای کاربردی (اپلیکیشن‌ها)

استفاده از نرم‌افزارهای یارانه‌ای و نیز اپلیکیشن‌های تلفن همراه دسترسی به محتواهای مختلف را آسان کرده است.

مخاطب مجازی با نصب برنامه‌های کاربردی ادبیات آیینی در رایانه یا تلفن همراه خود به دسته‌بندی‌های جداگانه محتوایی - شعر آیینی، نثر آیینی، داستان‌های دینی، فیلمنامه و نمایشنامه‌های مذهبی، فیلم و سریال‌های دینی و موسیقی آیینی - دسترسی پیدا می‌کند، که هر محتوا به بخش‌های جداگانه تقسیم می‌شود.

به‌عنوان مثال؛ شعر یا نثر آیینی می‌تواند به کلاسیک و معاصر تقسیم شود یا با توجه به نام شاعر یا نویسنده از دیگر متن‌ها تفکیک گردد؛ هم‌چنین گروه داستان دینی می‌تواند بخش‌هایی مانند داستان کوتاه، داستان بلند، رمان و کتاب صوتی داشته باشد. سایر محتواهای ادب آیینی نیز قابل تفکیک و دارای زیرمجموعه‌های بسیاری است که بیان آن‌ها خارج از اهداف این پژوهش است.

۳. امکانات شبکه‌های اجتماعی

با توجه به جایگاه مهم و دسترسی آسان به تلفن همراه، می‌توان از این وسیله نهایت بهره را برد، و با ایجاد گروه یا کانال‌های تلگرامی و ربات‌ها انواع گوناگون ادبیات آیینی را به مخاطب معرفی و در دسترس قرار داد.

۴. کتاب‌های صوتی

می‌توان محتواهای مختلف ادبیات آیینی از جمله شعر، داستان و نثر را به‌صورت کتاب صوتی در اختیار مخاطبان قرار داد که علاوه بر جذابیت بیشتر، کاربری آسان‌تری نیز دارند.

۵. واحد درسی ادبیات آیینی در دوره‌های مجازی آموزش زبان فارسی

ظرفیت ادبیات آیینی در آموزش مفاهیم دینی تا آن جاست که حتی می‌توان یک واحد درسی به همین نام در برنامه‌های آموزش مجازی زبان فارسی گنجانده و مخاطبین را به شکل دقیق و گسترده‌تر با این گونه مهم ادبی و مفاهیم مذهبی آشنا کرد.

نتیجه‌گیری

آموزش مفاهیم دینی با دوروش مستقیم و غیر مستقیم امکان‌پذیر است؛ در آموزش غیر مستقیم، باورها و اعتقادات به استفاده از هنرهای مختلف به مخاطب انتقال می‌یابد.

ادبیات، یکی از هنرهای رایج و مؤثر در ترویج و تعمیق عقاید مذهبی است؛ با استفاده از ادبیات آیینی می‌توان مفاهیم مذهبی را به شکل غیر مستقیم و هنری آموزش داد؛ این نوع ادبی گونه‌های محتوایی متنوعی دارد که اگر در قالب‌های مجازی ارائه گردد، به یک هنر دینی مستقل و پرکاربرد تبدیل می‌شود.

از طرف دیگر، با تلفیق درون‌مایه‌های شعر، داستان، موسیقی، فیلم و نمایشنامه‌های آیینی در قالب‌های سایت، نرم‌افزار، اپلیکیشن، کتاب صوتی و شبکه‌های اجتماعی می‌توان مخاطبان مجازی بی‌شماری جذب نمود و مفاهیم دینی را - بیش از پیش - در سراسر جهان گسترش داد و در جان و روان مخاطبان تعمیق کرد.

فهرست منابع

۱. آذر، امیر اسماعیل؛ (۱۳۷۹). شکوه عشق. تهران: انتشارات سخن.
۲. جعفری روحی، وحیده؛ (۱۳۸۸). تأثیر موسیقی بر یادگیری زبان فارسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور استان تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۳. حسینی رکن‌آبادی، سید مهدی؛ (۱۳۹۴). آیین شورآفرینی. تهران: انتشارات آرام دل.
۴. درزی، علی؛ (۱۳۸۰). دانش زبان. تهران: نشر نی.
۵. شفیعی کدکنی، محمدرضا؛ (۱۳۷۰). موسیقی شعر. چاپ ۳. تهران: انتشارات آگاه.
۶. فتوحی، محمود؛ عباسی، حبیب‌الله؛ (۱۳۸۸). درسنامه دانشگاهی فارسی عمومی. تهران: انتشارات سخن.
۷. مجاهدی، محمدعلی؛ (۱۳۷۹). شکوه عاشورا در شعر فارسی. تهران: انتشارات پژوهشکده تحقیقات اسلامی سپاه.
۸. مددپور، محمد؛ (۱۳۸۸). حقیقت و هنر دینی. تهران: انتشارات سوره مهر.
۹. مرشدی‌زاده، علی؛ (۱۳۹۲). ظرفیت فراوری جهان اسلام در فضای مجازی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.